

Kafka 100

/

Tanulmányok Kafka Margitról

Kafka 100

/
Tanulmányok Kafka Margitról

Szerkesztette:

Mészáros Zsolt

Parádi Andrea

Rákai Orsolya

Petőfi Irodalmi Múzeum

Budapest, 2020

PIM Studiolo

A Petőfi Irodalmi Múzeum tudományos könyvsorozata

Sorozatszerkesztő: Parádi Andrea

Szerkesztők: Mészáros Zsolt, Parádi Andrea, Rákai Orsolya

A szerkesztők munkatársa: Sulyok Bernadett

Függelékét összeállította: Mészáros Zsolt

Bibliográfiát összeállította: Mészáros Zsolt, Parádi Andrea

Petőfi Irodalmi Múzeum

Budapest, 2020

<https://pim.hu>

Felelős kiadó: Demeter Szilárd

Borítóterv, tipográfia, tördelés: Rimanóczy Andrea

ISBN 978-615-5517-56-3

ISSN 2064-7581

© Szerzők, szerkesztők, 2020

© Petőfi Irodalmi Múzeum, 2020

**„És oly fontos voltam
magamnak akkor,
mint fekélyborította sebek.”**

Sebek és sebhelyek Kaffka Margit
szövegei(be)n

/

KAPUS ERIKA

Test – szöveg – szövegtest

Szöveg és test összetett, egymást több síkon közös szövedékbe vonó viszonyával már magyar nyelven is számos tanulmány foglalkozik, megrajzolva azt az elméleti keretet, amelybe helyezve Kaffka Margit recepciója új megközelítéssel gazdagítható. Tanulmányomban Földes Györgyi a test és szöveg közötti alapvető elméleti konstellációt összefoglaló megállapításából indulok ki, miszerint: „A szöveg írja a testet, a test írja a szöveget, sőt, továbbmenve, egyes elméletek szerint a szöveg is test,

a test is szöveg.”¹ Hasznosítva ezt a hipotézist, a megsebzett testet tematizáló kaffkai szövegeket hozom játékba a tartalmilag vagy fizikailag sebet kapott szövegekkel, arra törekedve, hogy e két jelenség metszéspontjait megmutassam. Az életmű kis szeletén és néhány ahhoz kapcsolódó szövegen kívánom érzékeltetni, hogyan sebződik meg újra és újra ez az életmű, hogyan alkot *sebzett szövegeket* maga a szerző, s hogyan horzsolódnak tovább ezek a szövegek Kaffka Margit halála után. Olyan ismert és kevésbé ismert szövegeket hívok elő, mint a *Mária évei*, a *Két nyár*, a *Lírai jegyzetek egy évről*, a *Katonasírok* című esszé, a *Kis emberek, barátocskáim* kötet gyermekekhez írt előszava, vagy Kaffka unokanővéréhez írt levelei, amelyekben konkrét utalások találhatók sebekre, sérülésekre, ugyanakkor felhívom a figyelmet néhány olyan, csupán kéziratban hozzáférhető írásra is, amelyek eleddig nem képezték elemzés tárgyát a recepcióban (receptek, háztartási listák, ceruzás feljegyzések stb.), amelyek azonban gyakran mutatnak szakadást, külsérelmi nyomot. Dolgozatom fókuszában tehát a sérült (szöveg)testek és (test)szövegek állnak, azok a szövedékek, amelyek külső vagy belső tényezők spontán vagy tervezett beavatkozása miatt *sebet* kaptak, fel-feslettek valahol.

A *Magyar értelmező kéziszótár* szerint a seb: „Szúrás, vágás, karcolás stb. okozta vérző nyílás a testen. | Ez behegedt állapotban. 2. Mezög. Fán: sérülés okozta nyílás. 3. vál. | Lelki sérelem, fájdalom. | Fájdalmas sérelem, veszteség, kár.” A *Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* a sebet „a testszövet felületi megsérülésével támadt nyílás, hegedő sérülés”-ként

1 FÖLDES Györgyi, „Szövegek, testek, szövegtestek: A testírás-elmélet irányai”, *Helikon* 57, 1–2. sz. (2011): 3–49, 3.; Módosított újraközlése FÖLDES Györgyi, *Test – szöveg – test: Testreprezentációk és a Másik szépirodalmi alkotásokban* (Budapest: Kalligram Kiadó, 2018), 11–73.

határozza meg. Közös eleme e definícióknak valamiféle hiány, megszakítottság, a (korábban meglévő) folytonosság (külső behatásra fellépő) hiánya. Ez a jelenség érhető tetten azokban a szövegekben, amelyek megnevezik a szövetében szakadást elszenvedő, sebzett emberi testet, de azokban is, amelyek metaforikus értelemben vett sebesülést (vö. Éksz 3. jelentése) írnak le vagy írnak körül (például a „női szépség”, „nőiség” kulturális konszenzuson alapuló attribútumainak hiánya), sőt, hasonló csonkolásnak lehetünk tanúi azoknál a szövegeknél is, amelyekbe/amelyekre nem a szerzői szándék szerint, hanem külső behatásra íródnak sebek (fizikailag sérülnek, szétvágják őket, beléjük/rájuk írnak/törölnek, tartalmilag rongálódnak, például sajtóhibák folytán, elvesztik eredeti szerkezetüket, vagy nem tudjuk, milyen sorrendben szánta őket olvasásra a szerző).

Élet – írás

A dolgozat olyan – gyakran önreflexív – szövegeket is vizsgálódása körébe von, amelyek a klasszikusnak tekintett műfaji skálákon nem olvasódnak irodalmi szöveggént (naplójegyzetek, levelek, feljegyzések, háztartási napló, receptek, újságok hibamutatója), illetve olyat is, amely a lehető legtágabb értelmű definíció alapján olvasható csak szöveggént (képeslap). Olyan inkluzív önéletrajzírás fogalommal² dolgoztam tehát, amely szakítva a hagyományos, esztétizáló irodalomfelfogással, minden fellelhető szövegszerű dokumentumot bekapcsol a szerzőről szóló narratívába. Különösen fontosnak tartom ezt

² Például lásd Louise O. VASVÁRI, „Életírás, társadalmi nemek és trauma”, *TNTEF: Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat* 6, 2. sz. (2016): 150–197.

az inkluzív szemléletet Kaffka Margit szövegeinél, aki gyakran csak mint kötelező női penzum kerül az irodalmi vizsgálódások tárgykörébe,³ s akinek recepciója mégis éppen a női élet-narratívák építéskor kiemelt szereppel bíró szövegtípusokról, műfajokról hallgat. Ahogyan Louise O. Vasvári – többekre hivatkozva – összefoglalja a *life-writing*-ről szóló tanulmányában: „Mivel a korai feminista kritika az önéletrajz hagyományos meghatározását maszkulínistának ítélte, igyekeztek oly módon újradefiniálni a kánont, hogy az magába foglalja a férfiak életpályájától eltérő női életutakat is”.⁴ Mennyiben igaz Kaffka életére, hogy eltér a férfiak életpályájától? Más módon sebződik-e egy női és egy férfi írta szöveg, különbözőnek-e az életművek sérülései? Megpróbálok erre nem a hagyományos módon, nem a Schöpflin- vagy Móricz-féle Kaffka-kritika nyomán gyakran elemzett kettős kritikai mérce citálásával válaszolni. Amennyiben ugyanis valamiféle biológiai alapú, titokzatos „asszonyiség” fogalommal operálva elemezzük Kaffka életművét, megpróbálva őt elhelyezni egy „igazi művész” versus „asszonyi kézimunka-dilettantizmus” tengelyen, éppen azokat a társadalmilag meghatározott tényezőket hagyjuk figyelmen kívül, amelyek a férfi életpályáktól megkülönböztetik az *asszonyíró* életútját.⁵

3 Lásd legutóbb Háy János irodalomtörténetét: „Kaffka a tradíció része, de mégis olyan, mintha csak azért lenne, hogy legyen ott egy nő, s erre a szerepre még mindig ő volt a legalkalmasabb. Afféle jolly joker, akit elő lehet rángatni, ha épp a magyar irodalom patriarchális voltát kapargatja valaki. [...] Amikor eldöntöttem, hogy írok róla, nem akarok őszintétlen lenni, engem is az a kozmetikázási szempont vezérelt, hogy legyen a kötetben egy nő is”. HAY János, *Kik vagytok ti?: Kötelező magyar irodalom – Újraélesztő könyv* (Budapest: Európa Kiadó, 2019), 344–345.

4 VASVÁRI, „Életírás...”, 152.

5 Vö.: „Körülbelül Kaffka Margit a magyar irodalomban az első asszony, akiben az író minden asszonyi kézimunka-dilettantizmustól megtisztulva, igaz művészi mivoltában nyilatkozik meg, de asszonyosságának teljes megőrzésével. Elődei csaknem kivétel nélkül meglehetősen kompromittáltak az író női nevet, amely selejtes minőségű és gyanús jóhiszeműségű írással vált egyértelművé.” SCHÖPFLIN Aladár, „Kaffka Margit”, *Nyugat* 5, 24. sz. (1912): 937–944, 943.; „[...] eddigi írói útjának a csúcására ért s egyszersmind olyan magaslatra, ahova asszonyíró

Vasvári idézi a Linda S. Coleman által szerkesztett *Women's Life-Writing: Finding Voice/Building Community* című tanulmánykötetet, amely arra mutat rá, hogy „a női élettapasztalatokat kíméletlenül marginalizáló társadalmi nemi normák a nők magánéletének narratíváit is elhallgattatták, mivel történelmi és kritikai elfogultsággal viseltettek olyan »személyes« műfajokkal szemben, mint a napló, a feljegyzések, vagy a levelezés.”⁶ Továbbá arra emlékeztet Vasvári, hogy a „feminista kutatás ma már olyan jelenségeket is vizsgál, melyeket valaha privát és triviális mivoltuk miatt nem vettek figyelembe, például az újságkivágásokat tartalmazó albumokat (*scrapbooks*), a hímzéseket, kötéseket, mintadarabokat, illetve olyan verbális, nem irodalmi diszkurzus formákat, mint a levelezés, a versek, a naplók, vagy a receptek.”⁷ Ezért megkehlhetetlen, hogy dolgozatomban például – a Kaffka-recepció hagyományától eltérően – Kaffka zöld noteszének⁸ teljes vehikulumát tekintsem, annak minden paratextusával, beleértve az odavetett feljegyzéseket, dátumozásokat, a látszólag teljesen mindennapi, az életmű irodalmi értékelése szempontjából korábban irrelevánsként kezelt (vagy figyelmen kívül hagyott) momentumokat is.

nálunk még soha. [...] A legfőbb érdekessége az én számomra az, hogy asszony írta.” MÓRICZ Zsigmond, „Kaffka Margit”, *Nyugat* 5, 3. sz. (1912): 212–217, 212. MÓRICZ ebben a kritikájában 33-szor írja le az „asszony” szót, ám egyetlenegyszer sem utal rá, hogy a nőíróknak tulajdonított írói profilt a nők társadalmi szerepvállalása határozná meg vagy befolyásolná, sokkal inkább tekinti valamiféle titokzatos alkati, esszenciális női képesség kiteljesítésének.

6 VASVÁRI, „Életírás...”, 153.

7 Uo., 158. (Kiemelés az eredetiben.)

8 Zöld noteszként utalok itt és a továbbiakban Kaffka Margit napló- és háztartási feljegyzéseit tartalmazó naplófüzetére, melyet az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye (továbbiakban MTA KIK Kézirattár) őriz eredeti kéziratban Ms 4516/54 jelzeten.

Sebek a szövegekben

– Sebezhetőség és sebzettség

Rákai Orsolya a modernség, a nőiség és a kaffkai oeuvre viszonyrendszerét boncoló tanulmányában tér ki Kaffka azon kérdésére, hogy hogyan lehet teljes és hiteles életet élni nőként, milyen identitás építhető fel ennek érdekében, s ebben milyen szerepe van a testnek, a testi tapasztalásnak.⁹ Rákai hangsúlyozza: „A testi tapasztalatokkal és azok szavakba foglalásával való aprólékos játék tulajdonképpen az elidegenített, tárgygyá tett »idegen« test »visszabirtoklására« tett kísérlet. Ez tűnik egyszersmind a női identitás kialakításához vezető egyetlen lehetséges útnak is Kaffka műveiben: az eltárgyasított testet kell valahogy visszaszerezni.”¹⁰ Valójában egy kristevai értelemben vett abjekt-élményről van itt szó, ahol a testélmény valahol a kint és bent közé rekedt, az ismerős, immanens test mint felület és az idegenné tett (mert elbirtokolt, mert tárgygyá lett) test mint felület csúszik el egymáson az identitásépítés folyamatában.

Közelebb hozhatjuk Kaffka szövegein át ezt a jelenséget, ha akár szó szerinti, akár metaforikus, akár konkrét fizikai értelemben sérült, sebzett testeket keresünk. Már Kaffka korai, lánykorában unokatestvéréhez írt leveleiben megjelenik a női szív megsebzésének közkeletű szerelmi metaforikája: „Te valamikor okos, jóízű, természetes leány voltál. Miféle szellemi hypokondria ütött beléd, – miféle képzelt betegség, hogy mesenagy sebnek képzeled azt a gombostűkarczolást, a mi a

9 RÁKAI Orsolya, „»én valahogy egészen benne vagyok abban, amit körültem látok; amit magamhoz ereszték.«: Test, idegenség, modernitás: Kaffka Margit és a modernség női arca”, *Irodalmi Szemle* 59, 9. sz. (2016): 58–70, 65.

10 Uo., 68–69.

szivecskédet érte esetleg. Ha ugyan érte? De hajlandóbb vagyok azt hinni, hogy a gombostű rozsdás, törött, még karczolni se való és ez lehet a baj.”¹¹ Hedvig leveléből kiderül, hogy egy szerelmi csalódás miatt keletkezik szakadás a lány érzelmi életében, s ez az, amit Kaffka tizennyolc évesen az elkoptatott seb metaforával ragad meg.¹² Fontos, hogy a levél folytatásában a (meghiúsult szerelem lehetséges következményeként tételeződő) vénlány státusz fenyegetésként tűnik fel, melytől Kaffka óvja unokatestvérét, mondván: „Ne csinálj kultuszt a szomorúságodból fiam, ne akarj vén lány lenni, se savanyu se’ édes se’ semilyen, mert az nem neked való. Neked van érzéked az egészséges élet eleven ereje és megrendítő hatalma iránt és meg kell találnod a boldogságot egyszer”.¹³ Szerelem és házasság tengelye képezi tehát itt az *egészséges* folytonosságot, mely ha megszakad, ha a szerelmi csalódás feltépi a szövetet, a konvenció sérül. Tehát a seb értelmezhető a folytonosság megszakadásaként a hagyományban, a kultúrában, a konvencióban. Ezt a konvenciót azonban már a fiatal Kaffka relativizálja, hiszen a „nem neked való”, illetve a „neked van érzéked” egy beteges–egészséges tengelyt hoz létre, mely azonban Hedvig életére szabott, a tanács adója önmagára nem tartja érvényesnek. Azt a „konvenczionális ürességet a bölcső és koporsó közt valamivel mindenesetre ki kell tölteni” ugyanis,

11 Kaffka Margit levele Nemestóthy Szabó Hedvignek, Szatmár, 1898. június 25., in ROLLA Margit, *A fiatal Kaffka Margit*, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei, Új sorozat 10(85) (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1980), 52.

12 Később ugyanez a sebzett szív metafora köszön vissza a Kaffka első házasságát kihirdető hírlapi tudósításban: „Kaffka Margit a költőnő a karácsonyi ünnepek óta városunk vendége, amennyiben az ünnepeket édesanyja Almássy Ignácné úrnő házában töltötte. Innen egyenesen Budapestre utazik Kaffka Margit, hogy jan. 21-én, az Amor által szivecskéjén ejtett sebre gyógyírt találjon az oltárnál, esküvőjén.” ROLLA, *A fiatal Kaffka Margit*, 153.

13 Kaffka Margit levele Nemestóthy Szabó Hedvignek, Szatmár, 1898. június 25., in Uo., 52.

„valami kompakt egységes dolgot tölteléknek” használva, amit Kaffka saját életében a szerelemből és a csalódásban, a „Sarao-féle örök fájdalom”-ban való megmerítkezésből kiábrándultan a munkában vél megtalálni, míg Hedvignek a házasságot javasolja ilyen „töltelékként”. Egészen korán, a lánykori magánlevelezésében kialakul tehát Kaffkánál az a tematika, amely a szerelmet és a házasságot betegségmetaforákkal ábrázolja, ezáltal a testi szenvedés körébe vonva a férfi–nő kapcsolatot.

Később regényeiben és novelláiban is visszatérő motívummá válik a házasság mint abjekciós élmény, amelyben a nő kíváncsi, mégis idegen behatóként tekint a lehetséges vagy tényleges udvarlóra, férfitársra. A *Mária* éveinek főszerplője például így ír Seregélynek egy levelében:

„Tudom, izetlen bújódsz ez, amit az élettel játszom; vágyom a szenvedélyre, és reszketve rejtőzöm tőle. Érzem, mit jelentene az nekem. A legendás fekete mágiára kell gondolnom és a kis lágyviasz képmásokra egy idegen lény hatalmában, ki néha tüvel karcos végig a szíven. Okom van félni, minden hajlam megvan bennem és minden vágy, hogy hatalmába essem egy méltóbb valakinek, tőle függjek, és általa legyek végtelenül sebezhető.”¹⁴

Mária explicit módon is megfogalmazza saját idegenség-élményét, visszautasítva a lehetőséget, hogy *mássága* csupán az „új nő” típusára felkészületlen kor okozta feszültségből eredne:

„Azt hiszem, nekem nem volna jobb dolgom egy más, sokkal elkészültebb korban sem; nekem önmagammal

¹⁴ KAFFKA Margit, *Mária évei* (Budapest: Eri Kiadó, 2005), 46.

van legtöbb bajom – én magamnak fájok... Én sem érem egészen! Talán a »természet« sem olyan általános – van benne néhol hiba, eltérés vagy fölösleg – halálra-szülöttség, mely zavart okoz.”¹⁵

Ugyancsak Mária szájába adja Kaffka azokat a hasonlatokat, amelyek tárgyakkal mérik össze a férjes asszonyt, a be rendezés részeként, illetve, amelyek a férfi testrészeiként utalnak rá: „[...] mindennap, akármikor, kéretlenül is kéznél lenni... valaki számára, mint egy közömbös bútordarab, mint a keze vagy a lába, amivel nem sokat törődik, amíg megvan!...”¹⁶ De nem csupán a képek szintjén jelentkezik a házassággal kapcsolatban a „zavar” és az idegenséگیélmény, hiszen, ahogy a tapasztalt rokon is egyértelművé teszi, az idegenség gyökere alapvetően testi jelenség:

„Nem, a házasság csakugyan nem valami differenciált, izgalmas »élmény«, galambom... Első héten én is, emlékszem, mindig eloltottam a lámpát, és sötétben vetkőztem le, de az ember felhagy az ilyennel. Mint egyéves menyecskét, egy kicsit operálni kellett, és az uram ott állt az ágy fejénél, és nézte. Aztán a gyerek. Csúnya, állatian testes dolgok ezek – a szeretetnek túl kell tenni magát holmi finnyásságon... Persze, az, amit a házasság »lényegének« neveznek, szintén nem a legfinomabb dolog – ezt már mondtam neked régen is –, és hozzá még egészben nem is jelentékeny.”¹⁷

¹⁵ Uo., 49.

¹⁶ Uo., 70.

¹⁷ Uo., 71.

Azt a tapasztalatot, amely a testélményt, sőt néhol a szexualitást a halálhoz kapcsolja, a háború élménye hozza be Kaffka szövegeibe. Az I. világháború változást jelent, s ez a változás a testélményben is tetten érhető nála. *Két nyár* című művében „háborús egybekelésekről” olvashatunk, megszorodik a házasságok száma, fellazulnak a társadalmi konvenciók: „A férfiak, civilek kedve is megjött a házassághoz. Általában a hungarákkal megszorodott társadalmontúli nők hemzsegő rajának nagy konkurenciát csináltak a divatba jött és édes hites szeretőkké kibomlott törvényes feleségek.”¹⁸ A könnyed, játékos nyelv azonban olyan társadalmi változásokat leplez el/leplez le, amelyek az emberi testtel és a felette érzett önrendelkezési képességgel kapcsolatban létező bizonytalanságérzetet alapvető élménnyé alakítják. A nők alapélményén, hogy más rendelkezik saját testük felett, egyre több férfi kényszerül osztozni a frontokon, a kórházakban.

Judith Butler *Frames of War* című könyvében kifejti, hogy a test nem privát biológiai individuum, hanem politikai természetű „képződmény”, még inkább *képződés*. Minden emberi testbe születő lény ki van téve (exposure) a körülményeknek, gondoskodást, védelmet igényel. Nem csupán *sebezhető*, de a körülményekből adódóan szükségszerűen *sebzett*. Nem állandó és abszolút egység, hanem folyamatos történés, amelyet a mindenkori hatalmi diskurzus ural. Egy folyton változó viszonyrendszer függvénye, amit Butler Arendt nyomán *human conditions*-nek nevez. A testről való személyes gondoskodás nem választható el a diskurzus uralta körülményektől. „A bizonytalanság (precarity), mint általánosított kondíció a test alapvető függőségét tételező elméletben gyökeredzik, s a fenntartott és fenntartható világ kondíciói között létezik.

18 KAFFKA Margit, *Két nyár* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974), 40.

A megfelelőség – végső soron a megfeleltethetőség – a fenn-tartandó és az egyénnel szemben álló világra adott affektív válaszbán lokalizálódik.”¹⁹

Kafka az 1918-ban megjelent *Kis emberek, barátocskáim* című gyerekkönyve előszavában éppen arról beszél legifjabb olvasóinak, amit Butler később kitettségnek (exposure) nevez, utalva arra, hogy a háború idegen embereket egymás ellen fordító hatalmi játszma, ami emberek ezreit nyomorítja meg testileg-lelkileg egyaránt:

„Millióan és millióan vannak odakünn; minden nemzet fiai, magyarok, németek, oroszok és olaszok, angolok és franciák. Nagyon sokat szenvednek mind, olyan embertársaktól, akiket nem is ösmertek, sohasem láttak azelőtt. Ezeren és ezeren szörnyű sebeket vagy tartós, nehéz betegséget kapnak, mások egész életükre megnyomorodnak; nagyon-nagyon sok ember fölé már egyszerű sirhant borul valahol messze; névtelenül, ismeretlenül, pihen alatta és soha többé föl nem kél. [...] De mégis azt mondom: ne engedjétek a szíveteket megzavarni, az élethez való kedveteket elrontani, gyerekek-emberek! Ez a szörnyű háború a mostani felnőttek hibája, de tinektek kell majd helyrehozni, ha nagyok lesztek. Ó, nagyon erősnek kell majd lennetek, nagyon sokat kell majd dolgoznotok ezért a szegény, kedves hazáért, hogy minden sebe meggyógyuljon, minden hiányossága elmuljon!”²⁰

19 Judith BUTLER, *Frames of War: When Is Life Grievable?* (London etc.: Verso, 2016), 34. Az idézet fordítása: MÁTÉ-TÓTH András, „Sebzett testek, sebzett identitás: Judith Butler testfilozófiája és Kelet-Közép-Európa kollektív identitása”, *TNTeF: Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat* 7, 2. sz. (2017): 60–73, 64. Butler eredeti szövegében „precariousness” szerepel a Máté-Tóth által zárójelben megjelölt „precarity” helyett.

20 KAFFKA Margit, *Kis emberek, barátocskáim* (Budapest: Pallas Irodalmi Nyomdai Rt., 1918), 5–6.

Butler *Frames of War* című könyvében részletesen elemez egy olyan szakadást, skizmát, amely test és test között keletkezik, amikor az egyik, jellemzően a *miénk*, a *mieink* teste értékesebbként tételeződik, mint a *másik* teste (vö. háborús hősi halott, nemzeti gyász versus testi kínzás, halottgyalázás).²¹ Ez a szakadás azt az antropológiailag megalapozott hálót éri, amely az emberi testeket közösségbe szervezi. Máté-Tóth András összefoglalásában:

„Az emberi testek alapvető közössége és egymásban létezése azt is jelenti, hogy az emberi identitás részben kívül esik az adott ember-testen, a »másik«-ban is fennáll, ezért mindaz, ami ezzel a másikkal történik, értelemszerűen a sajáttal is történik. Amennyiben a másik test, amellyel szétválaszthatatlan hálózatba fontan létezik a saját test, sérelmeknek van kitéve, akkor ez nem hagyja érintetlenül a hálózatba font többi testet sem. [...] A nacionalista diszkurzus a mindenkori »másiknak« olyan tulajdonságokat juttat, amelyek révén azok a határon túlra kerülnek, s mint ‚odaítaiak‘ nem teljes értékű emberek, akár egyáltalán nem azok.”²²

Kaffkánál is megjelenik a mieink iránt érzett féltő gondoskodás tematikája a háború kapcsán, nem ritkán finom iróniával ábrázolva, ugyanakkor megismerhetjük szövegeiből azt a vágyat is, amely mások elpusztítását sürgeti. Ironikus, mikor a *Lirai jegyzetekben* arról ír, hogy éppen az utcákon érzékelhető háborús mámor elől bemenekül egy ismerős könyvkereskedő házaspárhoz, ahol a gyermektelen asszony macskáját félti a sebesüléstől:

21 BUTLER, *Frames of War...*, 162.

22 MÁTÉ-TÓTH, „Sebzett testek...”, 65.

„[...] de nem baj, ha tönkremegyünk is; a kutya szerbnek megmutatjuk!... – Egy nagy angóramacska ült az elszánt menyecske ölén, jól ismertem, kissé külön, de érdekes egyéniség. – Hát Bolyhos nem megy a háborúba, rácsot harapni? – kérdem. – Isten őrizz, még sebet kapna! – nevet, és magához szorítja ijedten. Nem csoda – gyermektelenek, hát ragaszkodnak a szép macskához.”²³

A „kutya szerbnek megmutatjuk” elszántságán túl a *Két nyárban* megjelenik az az éhség, ami az embereket hajtja, hogy testközelből láthassák a háborút, s annak konkrét bizonyítékát, a vért:

„[...] van-e már sebesült, igazi, háborús sebesült Budapesten? Némelyek biztosan tudták, hogy tegnap hozták az első ötvenet Szerbiából; mások meg már kétszázról regéltek suttogva. – Minek is titkolja a kisasszony? [...] – Hát *nincs*, ha mondom, egy *sincs*! [...] Ijedt megdöbbenésben hagyta hallgatóit, azzal a biztos hittel, hogy elképzelhetetlenül nagyszámú sebesültet, véres, csonkított, összekötözött szenvedők rémes, hallatlan tömegét – talán ezeret is rejtegetnek már itt Budapesten...”²⁴

Kafka azonban nem csupán a sztereotip női féltés okán (férje mint katonaeorvos) foglalkozik a háborús sebeknek kitett emberi test problematikájával az I. világháború alatti publicisztikájában, de komoly elemző igénnyel fordul felé:

23 KAFFKA Margit *Naplói – Lírai jegyzetek egy évről*, kiad. BODNÁR György (Budapest: Nap Kiadó, 2008), 55.

24 KAFFKA, *Két nyár*, 41. (Kiemelések az eredetiben.)

„El lehet képzelni, milyen nehézségekkel jár tisztán technikailag a koporsótlanul, sebtiben nyugalomra helyezett hullák kiszedése, messzire szállítása – hisz bármily rohamosan vette is birtokába poraikat az enyészet, mégsem oly gyorsan és teljesen, hogy már közönnyel nézhesse őket a babonás vagy ideges, háborúban megviselt lelkű temető katona. Hadifoglyot nem is lehet, nem is szabad kényszeríteni, hogy a hullákhoz nyúljon; csak aki önként vállalkozik a mieink közül.”²⁵

Mindemellett Kaffka kitér ezekben a cikkeiben a háborús holttestek sorsára, a temetőművészetre,²⁶ a katonasírok bemutatására, az idegen földön, ismeretlenül való eltemettetés gyakorlatában megnyilvánuló *mienk* versus *idegenek* élményére: „Legtöbb helyt hant sem jelölte már az ilyen sírt, csak az a kis faragatlan fakereszt, amit a bajtársak róttak össze, és rápingálták durván, bizonytalan ákombákkal a nevet, vagy ezt: »Unbekannte – Unsere« – ha közös ezredből valók voltak; magyarul, ha honvédek.”²⁷

Sebek a szövegeken – A folytonosság megszakítása

A sebzett emberi test kaffkai tematikáját szoros egységben vizsgálom a szövegek sebzettségének problematikájával. A kézirat s végső soron a szöveg és az emberi test misztikus

25 KAFFKA Margit, „Katonasírok” [1917], in KAFFKA Margit, *Az élet útján: Versek, cikkek, naplójegyzetek*, szerk., jegyz. BODNÁR György, 324–328 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972), 325.

26 Gondolok itt a síremlékek megformálására, a sírok egymáshoz való elhelyezésének kérdésére, a temető tájépítészeti sajátosságaira, a feliratokra.

27 KAFFKA, „Katonasírok”, 324.

egylény(eg)űsége a szépirodalom minden esztétikai szintjén toposz. Bulgakov Mestere Wolandtól megtudja, hogy a kézirat sosem ég el, míg J. K. Rowling Pottere mérgező baziliszkuszfoggal küldi vissza lét és nemlét határára a Gonoszt, aki lelkének egy kihasított darabját őrzi abban a naplóban, amelyet a főhős a foggal keresztüldöf. Mikor Oscar Wilde Dorianje keresztülszúrja saját arcképét, önmagát is elpusztítva ezzel, a képről eltűnnek a főhős eltorzult vonásai, átkerülve Dorian halott arcára.²⁸

Amennyiben a szerző szövegeit testként értelmezzük, hasonló sebekre bukkanunk, mint a tartalmi elemzéskor. Nem mindegy például, hogy naplóinak nyomtatásban megjelent közléseit olvassuk, vagy az eredeti kéziratot tartjuk a kezünkben. Kaffkának jelenleg két, egymáshoz közel álló időszakot felölelő naplója ismert, melyek különböző intézményekben, a Petőfi Irodalmi Múzeum, illetve az MTA KIK Kézirattárában találhatók. Mindkét napló megjelent nyomtatott formában, ezek a közlések azonban gyakran szabadon kezelik a szövegűséget, a paratextusokat, a bejegyzések kronológiáit, nem egyszer figyelmen kívül hagyva, vagy éppen felülírva az eredeti kéziratból kiolvasható narratívákat. A hagyományos, életrajzi alapú értelmezések²⁹ nem tesznek említést arról, hogy a nyomtatásban megjelent naplók miféle változásokon mentek keresztül a publikálás során, ahogyan arról sem, miféle új, a közlő által teremtett narratívába helyeződnek az eredeti környezetükből kiszakított szövegek (például hogyan keretezi át az eredeti szöveget egy hatásvadász cím és néhány fotó).

28 Köszönöm Bojti Zsoltnak, hogy felhívta figyelmemet az arckép és napló egy-lényegűségére, hiszen a regényben úgy változik a kép külsőleg, mint belsőleg Dorian maga, s a tördőfessel (amely tör korábban a kép festőjét is megölte) felerősödik a külső-belső oppozíció, a képről a modellre kerülnek a torz vonások, a *rend* helyreáll.

29 Például lásd Bodnár György utószavát a *Lírai jegyzetek*hez, 95–102.

Az 1914-es augusztusi bejegyzéseket³⁰ (három nap) Baloghy Mária közli először a *Tükör* című folyóirat 1966-os, három egymást követő számában *Egy szenvedély története* címmel,³¹ Kaffka saját rajzaival, valamint kéziratos naplórészlettel, levéllel, fotókkal s néhány anekdotával illusztrálva. A szöveg (a hatásvadász cím kontextustorzító erején túl) több helyen sérült, így rögtön a 2. számban a lap helyreigazítást közöl (csak az „értelemzavarónak” ítélt elírásokról!), elismerve a „több sajnálatos sajtóhibát”, mely Baloghy közlésébe bekerült. Ezek egyike Kaffka *Egy régi naplósönyv utolsó oldala* című versének a naplószövegbe ékelt részletére vonatkozik, melyből a lapban éppen egy hangsúlyos tagadósó maradt ki:

Voltak szavak mégis, miket sohse mondtam
Ezt: „Be jó hogy jöttél! Jaj, ne késsél másszor!
Látod, boldog vagyok!” Ilyet sohse mondtam!
Ilyen szent egyszerűt, ilyen szép biztosat.
Most jut eszembe, hogy [sohse] voltam boldog!

Az 1915. február 10. – március 30. közötti naplóbejegyzéseket szintén Baloghy Mária közli először *Kaffka Margit – Részletek kiadatlan naplójából* címmel a *Magyar Női Szemle* hasábjain 1937-ben,³² egy önarcképvázlattal, egy vázlatos kézrajzzal (mindkettő Kaffka vázlatkönyvéből való), és egy fotóval, amelyen Kaffka saját otthonában látható; a képek szintén első közlésűek. Az önarcképvázlat jellegzetessége,

30 A Nap Kiadó által 2008-ban kiadott naplófüzet tartalmazza mindkét, Baloghy közlésében megjelent naplót, utóbbit *Feljegyzések egy háztartási könyvben* címmel, valamint a *Lírai jegyzetek egy évről* című szöveget, és Bodnár György utószavát, melyben áttekinti az eddigi közléseket.

31 BALOGHY Mária, közread., „Egy szenvedély története”, *Tükör* 3, 37. sz. (1966): 22.; 38. sz. (1966): 27–29.; 39. sz. (1966): 27–29.

32 BALOGHY Mária, közread., „Kaffka Margit: Részletek kiadatlan naplójából”, *Magyar Női Szemle* 2 (1937): 140–146.

hogy az alkotó által prózában és versben oly gyakorta hangsúlyosan emlegetett szemeket áttetsző, fátyolszerű függöny takarja, közvetetté téve mind a modell mint alany nézését, mind a modell mint tárgy szereinek látványát. Az 1915-ös bejegyzéseket Rolla Margit is közli kétkötetes életrajzi könyvében, kiemelve azokat a sorokat, amelyeknek ez az első közlése, utalva arra is, hogy öt teljes nap ekkor jelenik meg először nyomtatásban, valamint felhívja a figyelmet az előző közlés néhány szöveghibájára.

Az eredeti naplóbejegyzéseket egy kisméretű, előre dátumozott zöld naptárfüzet őrzi, mely az MTA KIK Kézirattárban található. Ez a napló tehát egy író jegyzetfüzetének része, egy író nőé, aki katonai táborokba utazik a férjét ellátni, aki recepteket gyűjt, főz, aki minden követ megmozgatva igyekszik beszerezni a háztartás zökkenőmentes fenntartásához szükséges hozzávalókat, aki férfigatyát és lajbit vásárol, s bevásárlóliskákat ír. A zöld notesz borítóján a „Napló” felirat olvasható, ami paratextusként értelmezve nem csupán a nyomtatásban közölt 1915-ös naplóbejegyzésekre, hanem a füzet egészére vonatkozik. Csonkán jelenik meg tehát a nyomtatott napló Rolla könyvében, a zöld borító közrefogta naptárfüzetből kiragadott torzóként. Az eredeti kézirat több ennél a hét oldalnál, egy *másik* napló, ami a Naplóból kimaradt. Ezek egy „igazi”, lineárisan és kronologikusan írt napló sebei: azok a helyek, ahol a folytonosság megszakad, ahol csonkítások vannak, ahol a *herstory* felvérzik. Mikor Szabó Dezső Kaffkát mint nőt külseje alapján próbálja értelmezni, a kép egy elképzelt sémához képest mutatkozik elégtelennek.³³ A Szabó alkotta

33 „Szegény jó Kaffka Margit, kivel később nagy barátságba kerültem, ezen az estén – de később is sokszor – egy rosszul rendezett néprajzi múzeum hatását tette rám. Fején egy kalap rémlett, melyet roppant arányaival láthatólag gyötört, hogy az úr csak három dimenziót bocsát rendelkezésére. A kalap sajátságos középplény

„rosszul rendezett néprajzi múzeum” imázsa nem illik a *nőiség* konvencionálisan tételezett esszenciájához, ahogyan a „zord tanítónői, majdnem férficipők” is sebet ejtenek az elvárt nőképen.³⁴ Ha Szabó sorai felsőbbrendű pozícióból szólnak is kolégájáról, Kaffka naplójának bemutatásakor hasznosnak bizonyulhatnak. A napló ugyanis nem az a rendezett, lineárisan előrehaladó, feljegyzésszerű, ám mégis decens szöveg, amit a későbbi nyomtatott megjelenései sugallnak.

A Görög J. papírkereskedő logójával ellátott naptárfüzet fűzése vélhetően eredetileg is hibás, hiányos (több hónap kimarad), mivel ezek kitépésének nincs nyoma a fűzésnél. Kaffka bejegyzései többször felülírják, illetve figyelmen kívül hagyják az eredeti dátumozást, így számos bejegyzés keltezése nem egyértelmű, nem követi a naptári kronológia konvencióját, a notesz szövege többféle sorrendben olvasható. Mintha már maga a gyártó egy posztmodern játékot indított volna, melyet Kaffka folytatott, s a mindenkori olvasó mint szerkesztő velük játszik, hogy aztán egy mindeddig hiányzó teljes hasonmás kiadás összeállítója véget vessen a játszmának, vagy – alternatív

volt egy afrikai bennszülött falusi ház, egy tigris tank, és egy dühbe duzzadt kanpulyka között. Blúza ravatalos fekete, de szoknyája ríktó zöld volt. Aztán itt is, ott is holmi néprajzi különlegességek lógtak le róla. Cipői ellenben zord tanítónői, majdnem férficipők voltak. Odaszorítva székéhez egy komoran összecsavart fekete esernyő hallgatott, melyet az éjszaka folyamán időről időre féltő gonddal szorított magához.” SZABÓ Dezső, *Életeim: Születéseim, halálaim, feltámadásaim*, szerk. BALOGH Sándor (Budapest: Püski Kiadó, 1996), 2: 804.

34 Szabó Dezső nem az egyedüli, aki Kaffkát mint nőt ítéli meg. Rolla Margit könyvéből kiderül, hogy Kaffka nőgyógyászati problémái éppúgy témát képeztek környezetében, mint alsóneműinek minősége. Rolla Erdős Renée-től értesül Kaffka nőgyógyászati problémáiról, aki pedig Héczey Erzsébettől hallotta, hogy „valami női baja volt Kaffka Margitnak: genny jött a melléből. Ezért, később, mikor halottuk, hogy beteg lett, tudtuk, hogy meg fog halni, mert akinek a szervezete meg volt támadva, azt elvitte a spanyol. Erzsébet rávette, hogy menjen el egy orvoshoz és vizsgáltsa meg magát. Megütözve mondta, hogy »képzeld nem volt egyetlen inge sem, amelyben az orvos előtt levetkezhett volna.« Erzsébet női holmit nem viselt, vennie kellett Kaffka Margitnak egy inget, hogy orvos elé vihesse.” ROLLA Margit, *Kaffka Margit II: Út a révig...*, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei, Új sorozat 12(87) (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1983), 79.

sorrendek megadásával – nyitva hagyja a társasjáték dobozát. A notesz belső borítóval indul, majd két kivágott lap csonka maradványa következik, ezután a fejjel lefelé és fordított sorrendben befűzött november 30., 29. előre dátumozott naptárlapok következnek, majd január 5-től április 2-ig a borító címfeliratának megfelelő irányban jönnek a lapok, végül ismét fejjel lefelé november 28., 27., 24., 23., 26., 25. Kaffka kézírásos bejegyzései, melyek legtöbbször fekete tollal, néhol ceruzával íródtak, már a belső borítón elindulnak néhány bevásárló- vagy háztartási, például (véltetően) patyolat listával indítva a (napló feliratú!) zöld notesz szövegét. Ezeket két oldalnyi számitás követi, majd néhány üres lap után megfordul a szöveg iránya. A szerző láthatóan fejjel lefelé, a notesz vége felől kezdett egy új „fejezetet”, melynek a *Háztartási napló* címet adta, s ide jegyezte fel néhol személyes megjegyzésekkel tarkított receptjeit. Ez a naplóba integrált napló a notesz nyomtatott dátumozása szerinti február 9-től január 12-ig tart, jellegzetessége, hogy a legtöbb recept áthúzva, összefirkálva maradt meg, melynek okát – rosszul sikerült az étel, esetleg a háború miatt lehetetlen volt előteremteni a hozzávalókat – csak találgatni lehet. A háztartási napló után a szövegirány ismét visszafordul: február 10-től március 30-ig napi rendszerességű, „klasszikus” naplóbejegyzések következnek, követve a naptárfüzet eredeti dátumozását. A már említett másik, nyomtatásban megjelent napló mellett ezt a rövidke részt szokás Kaffka naplójaként emlegetni,³⁵ figyelmen kívül hagyva a borítófedél címfeliratát, ezáltal voltaképpen megcsonkítva a naplótestet. Az utolsó lapokon napi teendők feljegyzései, újabb háztartással kapcsolatos listák állnak, melyekben visszatérő elem a fronton-frontközelben orvosként szolgálatot teljesítő férj számára

35 Például lásd ROLLA, *Út a révig...*, 100–101.

nélkülözhetetlen holmik felsorolása, a neki küldött és a tőle érkező sürgönyök nyugtázása. Mind a notesz elején, mind a végén fordítva befűzött lapokon szerepel 1917. októberi bejegyzés, vélhetően ezeket a naptár logikája szerinti, hibásan betett lapokat először figyelmen kívül hagyta tulajdonosuk, évekkel később azonban jegyzeteket, néhol dátumozott feljegyzéseket készített rájuk.

A naplók mellett más életrajzi dokumentumok is sebeket szenvednek Kaffka hagyatékában. Az MTA KIK Kézirattárban találunk olyan megírt képeslapot Bauer Ervin és Kaffka Margit fotójával, amelyről levágták a pár körüli fekete hátteret, így a hátoldal szövege is megcsonkítottá vált, elvágva éppen a „Margit” aláírást (név elvágása!) is. Nem tudjuk, ki és mikor vágta szét a lapot, van azonban példa arra is a hagyatékban, hogy maga Kaffka csonkítja meg saját szövegét. Előfordul ugyanis, hogy a férjének a frontra írt rövid levelekben, melyeket kis papírdarabokra vagy levelezőlapokra gépel, az írógép minden sor utolsó betűjét levágja, vagyis véget ér a papír, mielőtt a szöveg befejeződne.

Mind a sajtóhibák, mind a szándékos vagy véletlen csonkítások, áthúzások, átfirkálások, levágások a szövegtesten ejtenek sebet. Hasonlóan a Kaffka műveiben szereplő emberi testekhez, itt is megszakad a folytonosság, szétbomlik a szövegek eredeti rendje. Ahogy azonban a testi sebek helyén új szövek keletkeznek (akár a fizikai, akár a metaforikus sebekre gondolunk), úgy a sérült/sértett szöveg rekonstrukciója, újra/újjáolvasása is új, posztmodern szövegolvasatokra ad lehetőséget. A sebben rejlő lehetőség: vagy a gyógyulás, az eredeti vagy kíváncsatos állapot visszaállításának igénye (vö. a tizennyolc éves Kaffka tanácsai unokatestvérének – hibajegyzék a következő lapszámban –, filológiai kutatások,

kézirat-restaurálás, kritikai kiadás igénye), vagy a maradóan megváltozott (szöveg)test létrejötte, a változás elfogadása, az ép-sérült oppozíció dekonstrukciója. A butleri *bizonytalanság* (precariousness) és *kitettség* (exposure) fogalma éppúgy jellemzi a készülő vagy elkészült szövegeket, mint az emberi testet magát. E két jelenség játékba hozása olyan lehetőség, amely új szempontokkal bővítheti Kaffka szövegeinek értelmezéseit, a szövegek médiumainak kezelését, szövegkiadások készítését, a testről mint szövegről (folytonosság, linearitás, illetve ezek megszakadása) való beszéd-, vagy a szöveggel mint (nem autonóm, sosem végleges, nem lezárt kompozíciójú, külső körülményeknek kitett) testtel való bánásmódot.

Összegzés

Tanulmányomban szöveg és test szövedékét vizsgáltam a sebezhetőség, a megsebzettség problematikája szempontjából Kaffka Margit írásaiban. Nem csupán azok a szövegek kerültek látóterembe, amelyek állandó tárgyai a mindenkori recepciónak, hanem olyan, többségében kéziratos feljegyzések is, amelyek segíthetnek egy női életmű teljesebb megértésében. Abból a feltételezésből indultam ki, hogy a szövegekben tematizálódó sebzettség játékba hozható a szövegek fizikai sérüléseivel. Olyan metszéspontokra világítottam rá e két jelenség kapcsán, mint a nő(ies)ség sztereotípiáinak megbomlása, szétfeszése, aminek mind tartalmi, mind külső, formai nyomait tetten érhetők a szövegekben/szövegeken. Kaffka fikciójában a nő mint hagyományos kulturális-társadalmi konstrukció legtöbbször felvérzik valahogyan, miközben az író háztartást

vezető, férjéről, gyermekéről gondoskodó nőisége is folyamatosan karcolódik, elég csak rápillantani noteszének írásképre azon a részen, ahol receptjeit gyűjti.

Mennyiben *asszonyiak* ezek a sebek? Hogyan függ össze a női identitás kérdése azzal, hogy hogyan közlik nyomtatásban Kaffka Margit naplóját? Mi a válasz hát a korábban feltett kérdésre, mennyiben igaz Kaffka életére, hogy eltér a férfiak életpályájától? Olyan sebekről olvashatunk Kaffka szövegeiben, amelyek a *nőiség* ideáját kezdik ki: női testélményen alapulnak, a női szerephez kapcsolódó elvárásokhoz kötődnek (például gyermektelenség, pártában maradás mint *nő-ség deficit*). Ezekről a női sebekről, a mellőzöttség sebeiről árulkodik az a tény is, hogy Kaffka Margitnak, a kevés kanonizált magyar nőíró egyikének mindmáig nem készült kritikai életműkiadása, hogy művészetének értékelése Móricztól Háy Jánosig sajátos mérce szerint történik. Ha fent idézett tanulmányában Rákai Orsolya úgy összegezte a Kaffka műveiben ábrázolt utat a női identitás kialakításához, hogy a szerző „az elidegenített, tárgygyá tett »idegen« test »visszabirtoklására« tett kísérlet”,³⁶ akkor ezt most kiterjeszthetjük Kaffka szövegtesteire is: száz év után ideje visszabirtokolni az autentikus szövegeket a szövegromlástól, ideje a kritikai kiadás elkészítésének. Női sebet ejt az életművön a közölt naplószövegek önkényes szövegválogató elve, az a tény, hogy éppen a konvencionálisan női élettérbe sorolt dolgok maradnak ki a közlésekből, hogy a háború kitörésekor írt feljegyzéseket először szenvedélyes folytatásos lányregényként adják közre, majd ugyanezek a sorok a *Lírai jegyzetek* 2008-as kiadásában keskeny, lila színű könyvecskében öltenek testet, ami egy nőíró sztereotip népszerűsítését célzó kiadási stratégiának tűnik.

36 RÁKAI Orsolya, „»én valahogy egészen benne vagyok...“, 69.

Ezekről a női sebekről mesél a kéziratárban némán lapuló zöld notesz, amely tele van áthúzott, összefirkált receptekkel, amely háztartási teendőket, a családtagok számára beszerzendő mindennapi dolgokat listáz. Ezekről a női sebekről tanúskodnak a sebtében megírt levelek a frontra, melyek sorait az írógép vágja el, és amelyek a családfenntartó férfihoz szólnak a nőtől, aki napi háztartási teendői s a gyermeknevelés mellett, írói hivatása mellett most férje teendőit is magára vállalja, s aki számára a szeretett férfiről való mindennapos gondoskodást a háború akadálypályává változtatta. Történik mindez anélkül, hogy hősként tételeződne, mint a fronton szolgáló férfiak. Mennyiben bír más értékkel az a harc, amit ez a nő vív a mindennapokban, hogy családját megtartsa, mint azoké, akik a fronton vívják a háborút? Erre válaszol maga Kaffka *Hajnali ritmusok* című versében:

Ilyeneken évődtem az éjen és mint aludt vér gyúlt torkomba
a keserű emlék,
És oly fontos voltam magamnak akkor, mint fekélyborította
sebek.

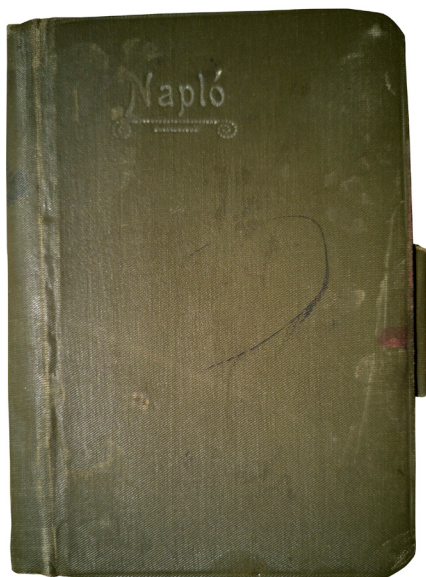
[...]

„Férfiak! szóltam halkán – és szép, éber szemükbe néztem. –
Ha netalán lesz valami, – ne feledjete izenni nekünk is!
Mi szívünkkel bíbelődünk, mert sorsunk kis tömlőce szívünk,
Mosogatjuk könny-vízzel, díszítjük szerelemrózsák
kárpitjaival, mi szegénykéek.

– De egy-egy kis időre ilyenkor elköthetitek rólunk a láncot.
(Jobb minekünk rohanni rohammal, mint sírni, várni, szülni
és félni.)
Ne feledjétek, férfiak, hogy az asszonyvér se drágább harcra,
mint szerelemre.

S mint más, eddigi forradalomkor uszítsatok minket is
barikádjaitokra megint.
– Mint füledt szalmakazal, fölös létünk heve jó lobot vetni
és hajtani csóvát,
És kisarcolt, szegény tetemünkkel majd tömjétek a sáncokat!
Férfiak! Ha netán lesz valami, – ne feledjétek izenni nekünk!”³⁷

Képmelléklet

← Kaffka zöld notesze
(MTA KIK Kézirattár
Ms 4516/54)

37 KAFFKA Margit, „Hajnali ritmusok”, in KAFFKA Margit *Összes versei*, s. a. r., jegyz. KOZOCSA Sándor (Budapest: Magyar Helikon, 1961), 135–136.

↑ Kaffka Margit és Bauer Ervin egy körbevágott képeslapon (MTA KIK Kézirattár Ms 4516/81)

Drága erényes szentem uraságom. Ma kedv van és én még csak holnap írok, mert szombat este ugyis lát-
lek. Ha nem lesz lakásom addig, ekkor hotelba száll-
lok, de semmi kedvem tovább lenni nélküle egy hét-
nél. — Leóónak ma küldtem peracet és tíz forintot
gyümölcsre. Pénzre hijjával nem leszek itt ennyi hi-
zenyes ; csak te táplálkozz rendszeren és tudjunk dol-
gozni mindketten józón. Spanyol még nem kaptam.
Ha még megírom a harmadik cikket a holnap kezdem a
regényt. Ki fogom várani ez órát s kifizetem Star-
kot is. Ugye, látjuk egymást szombat este ?
Imád : Margit
/Drága Tusókám./

Most kaptam első kártyáid. Drágicám, az
szerezz vasárnapra olyan "nem-aromático"-t is, tud-
omilyenen olyan jól mulattunk Perugiában a dómter-
ren egy este. Ölellek.

↑ Levelezőlap Kaffkától férjének (MTA KIK Kézirattár Ms 4516/74)